

VU Research Portal

Het niemandsland tussen plan- en markteconomie

den Butter, F.A.G.

published in
Economisch Bulletin
1992

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

den Butter, F. A. G. (1992). Het niemandsland tussen plan- en markteconomie. *Economisch Bulletin*, 23(7), 13-15.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Gepubliceerd als: Butter, F.A.G. den, 1992, Het niemandsland tussen plan- en markteconomie, *Economisch Bulletin*, 23, nr 7. blz. 13-15.

HET NIEMANDSLAND TUSSEN PLAN- EN MARKTECONOMIE

Frank den Butter

De schrijver, hoogleraar Algemene economie, doet verslag van een reis naar Estland, die hij op uitnodiging prof. Hans Jalasto van het Estonian Management Institute in oktober 1991 heeft gemaakt. Er wordt door de faculteit kennelijk veel naar Estland gereisd want eerder hebben al verhalen over de academische contacten (prof. Hans Visser) en het nachtleven (Jerry Engelsman en Koert Meyaard) in Tallinn in dit blad gestaan (nummer 1, jaargang 1991/1992).

De Baltische Republiek Estland bevindt zich momenteel in het schemerige niemandsland tussen de centraal geleide planeconomie en de vrije markteconomie. Estland heeft een eigen taal en een regering, maar nog geen eigen gezag. Op de hoogste vestingtoren van de hoofdstad Tallinn wappert fier de blauw-zwart-witte nationale driekleur, maar om het land binnen te komen heeft men een visum voor de Sovjet Unie nodig, dat slechts via de gebruikelijke lange bureaucratische weg verkregen kan worden. Russische soldaten bevolken nog steeds de straten van Tallinn, niet omdat ze nog Sovjet-belangen te verdedigen hebben, maar domweg omdat ze bij een terugkeer in Rusland niet gehuisvest kunnen worden. Velen van deze soldaten - het zijn nog jongens - vertonen trouwens Aziatische trekken en ogen angstig en aangeslagen. En ook als deze jonge vreemdelingen uiteindelijk naar hun verre moederland terug mogen, staat niet onmiddellijk een volledig uitgerust Estlands leger paraat om hen te vervangen. Van een economische zelfstandigheid is evenmin sprake, zolang de grenzen met Rusland slechts op landkaarten getrokken zijn en er geen registratie van in- en uitvoer plaatsvindt. De Estlandse kroon bestaat alleen in naam: men betaalt er met roebels, met het Kremlin op het biljet.

De vliegtocht naar Tallinn biedt al een vooruitzicht op de ontredde in dit land met zijn herwonnen maar papieren onafhankelijkheid. Tijdens de vlucht waarschuwt de piloot de passagiers dat de landing wel eens ruw kan zijn vanwege oneffenheden op de landingsbaan. Het klinkt weinig vertrouwenwekkend. Bovendien maakt het vliegtuig, eenmaal boven Estland aangekomen, een uitgebreide rondvlucht over het Estlandse landschap: volgens de piloot hebben de plaatselijke autoriteiten moeilijkheden met de radar en is het daarom onmogelijk om te landen. Ondanks deze perikelen is de twee-wekelijkse vlucht van Stockholm naar Tallinn al tijden volledig volgeboekt. Dit niemandsland trekt kennelijk veel avonturiers.

Geen bureaucratie

Na een uiteindelijk toch geslaagde landing verwacht ik een enorme bureaucratie bij de douane en daarom een lange wachttijd om het land binnen te komen. Niets is minder waar. Door een gunstige plaats in het vliegtuig ben ik als een van de eersten bij de grenscontrole, waar twee piepjonge beambten in een bedompt hokje even mijn paspoort en mijn visum bestuderen en mij vervolgens het land binnen laten. Opmerkelijk is dat ik in tweevoud al mijn meegenomen

deviezen moet opgeven, maar dat met deze formulieren in het geheel niets gebeurt. Ook bij vertrek hoeft ik ze niet in te leveren. Al met al sta ik zo'n tien minuten na de landing in de hal van het vliegveld en begroet mijn gastheer Hans Jalasto die me heeft uitgenodigd om een aantal lezingen op het Estonian Management Institute (EMI) te houden. In zijn Lada brengt hij me naar het Viru-hotel aan de rand van de oude binnenstad, waar een kamer voor me gereserveerd is. Dit immense Intourist-hotel en ook het vliegveld van Tallinn dateren van 1980, toen tijdens de Olympische zomerspelen van Moskou de zeilwedstrijden in Tallinn gehouden werden.

Net zoals de Nederlandsche Bank in Amsterdam, ruïneert het 22 etages hoge Viru hotel de skyline van oud-Tallinn. Uiterlijk lijkt dit hotel op zo'n typisch groot Amerikaans 150-dollars-per-nacht 5-sterren hotel. Op het onpersoonlijke karakter na bedriegt deze uiterlijke gelijkenis. Zo moeten de gasten zelf maar uitzoeken welke van de vier toegangsdeuren open is. Het baliepersoneel straalt zelfs niet de schijn van behulpzaamheid uit. Terwijl in een Westers hotel de ontvangsthuis en de lounge s'avonds in een overvloed van gezellig licht baden, lijken deze ruimtes in het Viru hotel met hun schamele verlichting op het duistere voorportaal van een vervallen buurtbioscoop. Sinds de bouw van het hotel heeft men dan ook geen enkele poging tot onderhoud gedaan: de tapijten zijn versleten en de sombere bruine kleuren zijn in de loop van de tijd alleen maar donkerder geworden. Wanneer ik in afwachting van Jalasto dit schemerige gedoe zo zit aan te kijken, komt een Estlandse blondine, met kapsel en kleding volgens de modetijdschriften uit de zestiger jaren, opvallend dicht bij me in de buurt zitten.

Geen lichtreclames

De dag na aankomst wandel ik door de prachtige oude binnenstad van Tallinn. Deze voormalige Hanzestad heeft haar Middeleeuwse karakter vrijwel volledig behouden. De vele torens en bastions van de wallen van de bovenstad zijn nog grotendeels intact. Sommige torens hebben vriendelijke bijnamen zoals de *Kiek in de Kõk*, een ronde verdedigingstoren met een dak van rode dakpannen uit het midden van de 15e eeuw. Vanuit deze toren kan men, bij wijze van spreken, zo door de keukenramen van de benedenstad naar binnen gluren. Ofschoon de Estische taal verder voor mij volledig onbegrijpelijk is, klinkt Kiek in de Kõk een Nederlander toch niet vreemd in de oren. Zo zijn er in Tallinn veel verwijzingen naar de verbondenheid met de Nederlandse handelslieden.

Een wandeling door Tallinn is met recht een wandeling door het verleden. Niet alleen vanwege het historische karakter van de stad, met vele romantische hoekjes en binnenplaatsjes, en met vriendelijke stadsparken tussen de wallen waarbij de herfstkleuren prachtig harmoniëren met de in pasteltinten gesausde huizen, maar ook omdat de stad nog niet aangetast is door de commercialisering waarmee de westerse welvaart en het massatoerisme gepaard gaan. Zo staan de stoepen, steegjes en pleinen niet vol met geparkeerde auto's, worden de gevels niet ontsierd door afschuwelijke lichtreclames en is de authenticiteit van de stad nog niet achter een gordijn van schreeuwerige schijn verdwenen.

Toch zal het land, wanneer de markteconomie zijn kans krijgt, deze toeristische attractie beter moeten exploiteren. Op het EMI doe ik na mijn wandeling vol enthousiasme de suggestie om

in het Westen Tallinn als het *Baltische Carcassonne* te afficheren. Ik zie al voor me hoe tijdens het toeristen-seizoen, net als in die Zuid-Franse stad, de wallen 's avonds in zeeën van vloedlicht baden. De binnenstad wordt helemaal afgesloten voor het autoverkeer, zodat men ongestoord door de pittoreske straatjes kan slenteren en in leuke boetiekjes typische Estlandse producten kan kopen. Ook zouden er zomercursussen georganiseerd kunnen worden, gericht op de Estlandse ontwerp- en handwerkkunst. Mijn indruk is dat de Esten net als hun Finse overburen daar een goede aanleg voor hebben en dat deze kwaliteiten na een beter contact met het westen nog verder ontwikkeld kunnen worden. Mijn gesprekspartners hadden wel belangstelling voor deze rozegeurige toekomstvisioenen, maar de ondernemingslust en de handelsgeest zijn tijdens de afgelopen jaren van Russische bezetting, zoals dit momenteel genoemd wordt, nogal in de verdrukking geraakt. Bovendien zijn de Esten wat melancholisch van aard en benadrukken liever de allerhande problemen waarmee ze geconfronteerd worden, dan dat ze zich enthousiast door droombeelden op sleeptouw laten nemen.

Ontbrekende markten

Maar het doel van mijn bezoek aan Tallinn is niet om vrijblijvende adviezen over de opbouw van een toeristenindustrie te geven. Ik heb me voorgenomen om in mijn lezingen op het EMI iets te vertellen over het gebruik van macro-economische modellen in de beleidsanalyse en in het bijzonder over de wijze waarop deze modellen benut worden voor het opstellen van macro-economische voorspellingen. Op dat gebied van de economische beleidspraktijk hebben wij in Nederland met Tinbergen als voorganger een grote traditie en daar weet ik ook meer vanaf dan van het bevorderen van het toerisme. Daarnaast hoop ik nog wat wetenschappelijke contacten te kunnen leggen en misschien zelfs een paar goede studenten te ontmoeten, die in het kader van het doctoraat-programma van het Tinbergen Instituut in ons land de kennis zouden kunnen opdoen die nodig is voor de opbouw van een markteconomie naar Europese snit.

Helaas blijven de goede studenten voor me verborgen en kan dit deel van mijn reismissie als mislukt worden beschouwd. Ook het rendement van de door mijn lezingen beoogde kennisoverdracht is twijfelachtig. Het EMI heeft tot taak om goede managers af te leveren, zo vertelde de waarnemend directeur mij - de feitelijke directeur is in de nieuwe Estlandse regering tot minister van Economische Zaken benoemd. Toch krijg ik niet de indruk dat mijn toehoorders tot de toekomstige economische elite van het land behoren. Bij navraag blijkt dat de cursisten van het EMI zowel uit het bedrijfsleven (lees Staatsbedrijven) als uit de ambtelijke overheidsinstanties worden gerecruteerd. Maar de selectie lijkt niet zozeer plaats te vinden op basis van ambitie of ontluikende kwaliteiten, maar veeleer worden de cursussen gevolgd door wat ingeslapen technocraten die op basis van jarenlange trouwe dienst naar het EMI zijn gezonden en zelf ook niet precies weten wat daar van hun verwacht wordt. Alleen een lid van de Estlandse Groene partij stelt kritische vragen over sombere toekomstscenario's waarin alle milieurampen die door de Sovjet-autoriteiten lange tijd verborgen gehouden zijn, de revue passeren.

Bij nader inzien besluit ik daarom ter plaatse mijn lezingen aan het gehoor aan te passen. Ik vertel dat Estland, nadat de grenzen daadwerkelijk gesloten zijn en de eigen economie op gang is gekomen, net als Nederland een kleine open economie is. In zo'n economie wordt een groot deel van de geconsumeerde goederen ingevoerd en een groot deel van de geproduceerde goederen uitgevoerd. Het is daarom zaak vooral die goederen te produceren waar men goed in is, en waaraan in het buitenland grote behoefte bestaat. Aan de andere kant is het niet nodig die goederen voor eigen gebruik te produceren die goedkoper in het buitenland gekocht kunnen worden. Zo komt het verschil ter sprake tussen de markteconomie en de planeconomie - door de Esten zelf consequent 'command' economie genoemd. De heilzame, allocerende werking van de markten moet zoveel mogelijk worden benut, zo hoor ik me verder zeggen. De markten verschaffen via de prijsvorming informatie over de relatieve schaarste van de produkten en leveren daarom prikkels om die produkten te produceren waaraan het meest behoefte is. Dat levert ook het meest winst op.

Nu is deze blijde boodschap van de vrije markt in het voormalige Oostblok al zo vaak en zo luid verkondigd, dat een relativering van het heil van de markt mij op zijn plaats lijkt. In ons land loopt immers nog zo'n 60% van het inkomen via de overheid die daarmee nog heel wat in de economische ontwikkeling kan bijsturen. Ook Estland zal niet moeten streven om een volledig vrije markteconomie te worden, met alle sociale problemen van dien, maar zou zich veeleer in de richting van onze gemengde economische orde moeten omvormen. Markten zijn namelijk lang niet altijd aanwezig, en waar markten ontbreken heeft de overheid een taak. Soms is die taak om het ontstaan van ontbrekende markten te bevorderen. Maar markten worden nu eenmaal niet bij decreet in het leven geroepen. Zo heeft het geen zin om een effectenbeurs op te richten, wanneer er geen solide bedrijven zijn die langs deze weg vermogen kunnen aantrekken. Een ander voorbeeld van een ontbrekende markt ontleen ik aan een lezing die de Engelse econoom Frank Hahn vlak voor mijn vertrek naar Tallinn in Amsterdam ter gelegenheid van de 80e verjaardag van de hoogleraren Hennipman en De Wolff had gehouden. Terecht memoreert Hahn dat er geen markt bestaat waarop de huidige generatie met de toekomstige generatie de milieu-erfenis verhandelt. In zo'n geval dient de overheid de rol van de markt op zich te nemen en er op toe te zien dat de belangen van de toekomstige generaties goed behartigd worden.

Ik heb geen idee of dit soort gedachten bij mijn gehoor in vruchtbare aarde valt. De communicatie loopt namelijk nogal moeilijk omdat de cursisten van het EMI nauwelijks Engels verstaan, en iedere zin door een vertaalster - die zelf geen econome is - in het Estisch moet worden overgezet. Hoewel de vertaalster zelf beweert geen iota van mijn lezing te begrijpen, verzekert Jalasto mij dat de vertaling uitstekend is, vooral omdat de vertaalster voor ieder woord uit het economisch jargon een equivalent in het Estisch weet te vinden. Deze zuiverheid van de taal wordt zeer gewaardeerd, omdat de Esten hun taal, die slechts door 1 miljoen mensen gesproken wordt, als een groot cultuurgoed beschouwen dat glorieus de Russische bezetting heeft overleefd.

Valse prijzen

In het huidige economische niemandsland van Estland zijn het duidelijk nog niet de prijzen die de via het marktmechanisme verkregen informatie over de schaarste in zich bergen. Een wandeling door Tallinn, en vooral een bezoek aan het plaatselijke warenhuis leert, dat informatie over schaarste zich via een heel ander mechanisme manifesteert. Zonder enige voor een buitenstaander begrijpelijke aanleiding posteren zich voor bepaalde toegangsdeuren op straat lange rijen wachtenden. Soms gaat het daarbij om een deur van een winkel waar de schappen overigens net zo leeg zijn als in een naburige winkel zonder rij, soms gaat het ook zo maar om een deur op straat waarbij het voor mij volstrekt onduidelijk is welke waar daarachter verhandeld wordt. Hetzelfde fenomeen doet zich in het plaatselijke warenhuis voor. Bij sommige verkooppunten staan lange rijen wachtenden, maar bij andere staan nauwelijks kooplustigen, terwijl de schappen toch even goed, of even slecht, gevuld lijken. Kennelijk heeft de Estlandse bevolking in de afgelopen jaren van de centraal geleide planeconomie een feilloos en subtiel gevoel ontwikkeld om de informatie over schaarste van goederen in de lengte van de wachtrij tot uitdrukking te brengen. Wellicht kunnen zo ook de 'echte' marktprijzen benaderd worden door de feitelijke verkoopprijzen te corrigeren voor de lengte van de rij.

De meest spectaculaire rij die ik zie, wordt gevormd door wachtende auto's voor het benzine-station aan de uitvalsweg van de stad. Volgens Jalasto bedraagt de wachttijd hier wel vier uur, voor 15 liter benzine. Direct begin ik mij schuldig te voelen, want Jalasto heeft mij een halve dag lang in zijn Lada door de omgeving van Tallinn rondgereden. Hij heeft echter via het EMI een andere manier om aan benzine te komen. In mijn lezing gebruikt ik deze rij als voorbeeld om aan te geven wat het verschil is tussen een partiële economische analyse in een planeconomie en in een markteconomie. In een markteconomie vraagt men zich af wat het gevolg is van een verhoging van de benzineprijs voor de vraag naar benzine, terwijl in een planeconomie zou kunnen worden gezien in welke mate de lengte van de rij afneemt bij een verhoging van de benzineprijs.

Een andere prijs die in de Westerse wereld min of meer door relatieve schaarsteverhoudingen wordt bepaald is de wisselkoers. Jarenlang is de koers van de roebel echter kunstmatig hoog gehouden, maar deze tijden zijn voorgoed voorbij. De ontluistering van de roebel in het niemandsland tussen planeconomie en markteconomie is zelfs zo groot dat het mij in verwarring brengt. Bij aankomst in het hotel zie ik een Bank waar ik mijn meegebrachte dollars in roebels kan omwisselen. Omdat er geen rij voor het loket staat krijg ik het gevoel dat de koers ongunstig is. Een te korte blik op de koerslijst leert dat een roebel 50 cent waard zou zijn was. Nadat ik van Jalasto 100 roebel voorschot op het honorarium voor mijn beide lezingen heb gekregen, en mij is toegezegd na afloop nog eens 200 roebel te krijgen, bekommer ik me in eerste instantie niet meer om de geldwissel. Nou ja, 150 gulden lijkt mij wat weinig voor twee lezingen. Mijn gastheer beaamt dit en geeft toe dat dit bedrag weliswaar voor westerse begrippen laag is maar dat het in Estland een derde maandsalaris betekent. Door Tallinn wandelend valt het me op dat de meeste goederen volgens deze roebelkoers goedkoop, maar niet extreem goedkoop zijn. Zo kost een overhemd van zichtbaar slechte kwaliteit 28 roebel, dus naar ik denk, veertien gulden. Op een ansichtkaart van 60 kopeken (0,6 roebel) moet een postzegel van 30 kopeken: veel goedkoper dan bij ons, maar ... de kaart doet er dan ook ruim drie weken over.

Waardeloze roebels

Toch ga ik nog eens naar de Bank terug, omdat ik op straat weinig andere wisselmogelijkheden ben tegen gekomen. Dan blijkt dat ik me bij de koersomrekening lelijk heb vergist en dat de roebel niet 50 cent maar 5 cent waard is. Hoewel dit de hoogte van mijn honorarium voor de lezingen in een ander daglicht stelt, voel ik mij met mijn harde westerse valuta plotseling letterlijk de koning te rijk. Voor 40 dollar krijg ik meer dan een Estlands maandsalaris aan roebels. Een gevoel van gêne om hiervan te profiteren is snel onderdrukt. Wat te denken van een platenwinkel waar een CD 24 roebel kost. Helaas kan ik mijn ingebakken mentaliteit als selectieve Westerse consument niet onderdrukken, en kies uit het hele assortiment van drie CD's er slechts twee. Achteraf zonde, want wie laat er nu voor f 1,20 een CD liggen?

Het spreekt voor zich dat het land zich niet lang zulke valse prijzen kan permitteren. Maar waar begint de weg die Estland naar onze economische orde en ons welvaartsniveau leidt? Vooralsnog zien mijn gesprekspartners op het EMI vanuit hun sombere gemoed alleen maar problemen, en die zijn er natuurlijk ook legio. Wat te denken van de Russische (im)migranten die 30% van de bevolking uitmaken en die in het oosten van de stad in een gigantisch complex met grauwe betonnen woonkazernes leven? En wat te denken van het Estlandse Staats Symfonie Orkest dat eens onder leiding van de beroemde dirigent Neeme Järvi triomfen vierde, maar dat nu, sinds de westerse grenzen op een kier staan, 40 van zijn beste musici naar Finland ziet afreizen? Vooralsnog heeft het land alleen nog zijn papieren onafhankelijkheid. En wat heb ik daar met mijn vrijblijvende boekenwijsheden te bieden? Plannen, geld: het is immers allemaal nog maar papier. Eerlijk gezegd voel ik me opgelucht wanneer ik dit niemandsland weer kan verlaten en ik niet aan de lijve de werkelijke problemen in dit land hoef te voelen. Niet uren in de rij hoef te staan voor wat benzine. Het is te hopen dat de Esten aan de herwonnen onafhankelijkheid voldoende veerkracht weten te ontfangen en zelf tussen alle welgemeende adviezen de juiste uitweg uit de wanorde weten te vinden. Misschien kunnen we dan over vijf of tien jaar daarover in het Baltische Carcassonne een prestigieuze en duurbetaalde zomercursus volgen.